

Ortaçağ İslam Dünyası'nda Arşivcilik: Fatımi Dönemi Arşivciliğine ve Arşivcilik Uygulamalarına Dair Bir Değerlendirme

Archival Studies F The Muslim World İn The Medieval Age: An Evaluation
Archival Studies And Archival Structure İn The Period Of Fatimid

M. Hanefi KUTLUOĞLU*

İshak KESKİN**

Öz

Ülkemizde arşivcilik tarihini konu alan araştırmalarda daha çok ilgili dönemlerin bürokratik yapıları incelenmektedir. Bunun nedeni, bu dönemlerle alakalı arşiv uygulamalarına yönelik çalışmaların ve arşiv malzemelerinin bulunmamasıdır. Arşiv malzemesinin bulunduğu durumlarda, o dönemde üretilen belgelerin iç düzenlemeleri hakkında yorumlar yapılabilmektedir. Bu çalışmanın asıl konusunu oluşturan Fatımi dönemi ise, bürokratik geleneğin yanı sıra dönemin arşivcilik uygulamaları hakkında önemli bilgiler içeren bir eseri günümüze taşımıştır. Bu durum, İslam dünyası arşivciliğinin hem teorik ve hem de metodik anlamdaki tarihsel sürecinin ortaya konması hususunda önemli bir zemin oluşturmaktadır; bu tarihsel sürecin öğrenilmesi de mesleki bilincin ve özgüvenin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arşivcilik tarihi, arşivcilik teorisi, arşivcilik metodolojisi, Fatimiler, İbnüssayrafi.

Abstract

Studies on the subject of archival history in Turkey are mainly concentrated on the bureaucratic structures of the investigated periods. The unexistence of enough archival materials and studies on the archival application of this periods has forced the researchers to undertake this type of studies. In case of availability of archival materials, understanding and evaluation of the creation and the preparation of the documents could be easier. The aim of this article is to present an important book on the bureaucratic tradition and archival structure of Fatimid period to the readers. This book also gives some crucial information on historical development of archival studies in The IslamicWorld under theoretical and methodological bases.

Keywords: History of archival studies, archival theory, archival methodology, Fatimids, Ibnussayrafi.

Giriş

Gerek şehir, gerekse taşra yönetimlerine sahip devletlerin eskiden beri yönetmek, varlığını sürdürmek ve otoritelerini korumak için farklı idari kademeler arasında iletişimi sağlamak

* Yrd. Doç. Dr., İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü öğretim üyesi.

** Dr., İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü araştırma görevlisi.

amacıyla özellikle askeri, idari ve mali konularda kayıtlara ihtiyaç duydukları bilinmektedir. Bu kayıtlar, hem Mezopotamya'da kurulmuş olan şehir devletlerinde ve hem de taşra bürokrasisine de sahip merkezi devletlerde fonksiyonların yerine getirilmesinde büyük rol oynamışlardır. Ernst Posner, İbn-i Haldun'un ünlü eseri *Mukaddime*'sine dayandırdığı bir düşüncesinde kalem, kılıç ve maliye ile ilgili konularda idarecilerin yönetmek için kendilerine yardımcı aradıklarını ve bunların içinde en yüksek mevki kalem erbabının işgal ettiğini ve atfedilen bu önem sayesinde, İbnüssayrafi'nin ifadesi ile, "kılıç ve mızrak ile uzun yıllar süresince elde edilemeyecek başarılar" kazanıldığını (Posner, 1998: s. 201-2) ifade etmektedir. Bu nedenle, Ortaçağ İslam dünyasında yazılan ve dönemin siyasi durumunu aktaran çağdaş eserlerde ülkelerin kılıçla alınıp kalemle yönetildiği (Küçükaşçı, 2002: s. 50) sıklıkla vurgulanan bir durumdur. Kalem erbabına verilen bu değer ise, İslam kültür temeline dayanan kalem ve yazıya verilen yüksek bir önemden kaynaklanmaktadır.

Yukarıda zikredilen ve bir bakıma devletleri ve müesseseleri ayakta tutan unsurlar dolaylı olarak iç ve dış kaynaklı birtakım bilgiler üretmektedirler. Bu bilgiler, temelde, en genel anlamıyla idarenin yönetmek amacıyla kullandığı araçlardır. Yönetim mekanizmalarının başarılı biçimde hayat şansı bulması da temelde üretilen bu bilgilerin düzenlenmesi, korunması ve erişilebilir kılınması ile mümkündür. Bundan dolayı her devlet, ürettiği ve hatta fetihlerle elde ettiği topraklarda ele geçirdiği kayıtları idari amaçlı olarak kullanmak için korumuş ve fethedilen toprakların yönetimi bunlara dayanarak daha kolay gerçekleştirilebilmiştir. Kısaca, mükemmel bir bürokrasi ile eksiksiz ve düzenli tutulmuş kayıtlar başarılı bir devlet idaresi için vazgeçilmez iki temel unsur olarak kayda değer görülmelidir.

İlk İslam Devletlerinde Bürokrasinin ve Kayıt Tutma Geleneğinin Şekillenmesi

İslam topluluklarında kayıt tutmaya ve bunları korumaya yönelik bir kaygıya daha İslam'ın ilk yükseliş yıllarında tesadüf etmek mümkündür. Hz. Peygamber döneminde bir takım yazışmaların yapıldığı ve bunların birer kopyalarının (özellikle gelen yazıların) korunduğu bilinmektedir. Günümüze kadar ulaşan bilgiler, Hz. Peygamber döneminde gelen yazıların bir sandık içinde korunduğunu doğrulamaktadır. Yine ilk halifelerden Hz. Ömer'in bir sandık içinde anlaşmaları ve devlet idaresine ilişkin belgeleri koruduğu bilinmektedir. Ancak bunların bir kısmı hicretin 82. yılında *Cemâcim Olayı* sırasında meydana gelen dîvân yangınında yanmış, geri kalanlar zamanla yok olmuş ve bunların ancak bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiştir (Hamidullah, t.y: s. 14). Daha ileriki dönemlerin gelişmelerine bakıldığında, bu döneme ait kayıtların korunmasına yönelik uygulamaların ve anlayışın belli

ölçülerde değiştiği görölmektedir. Bunu, İşlam tarih ve medeniyeti üzerine çalışan ağdaş müelliflerin eserlerinde arşivlere ve bürokrasiye yönelik verdikleri bilgilerden anlamak mümkündür. Bu da İşlam medeniyetinin yükselişi ile birlikte İşlam coğrafyasında bürokraside ve kayıt tutma sisteminde ilerlemelerin kaydedilmiş ve bunlar vasıtasıyla bürokrasiye ve arşivciliğe dair önemli bir geleneğin oluşmuş olduğunu göstermektedir.

İşlam medeniyetinin gelişimine dikkat çeken ilk işaret olarak bürokratik geleneğin oluşması gösterilebilir. Bu da öncelikli olarak dıvân sistemini akla getirmektedir. Faslı tarihi Muhammed Abdülhay el-Kettani (1886-1962), dıvân sistemini uygulayan ilk kişi olarak Halife Ömer b. Hattab'ı göstermekte ve bu bilgi Halid b. Velid'e dayandırılmaktadır. Buna göre dıvân, başlangıçta, kendilerine *ata*¹ (Fayda, 1991: s. 33) verilenler ile askerlerin kabile ve boylara göre adlarının yazıldığı kayıtların bütünü (Göyünç, 1994: s. 89) olarak tanımlanmaktadır. Hz. Ömer'in bu davranışının en önemli nedeni, ilerleyen yıllarda devletin geniřlemesidir² (Kettani, c.I, 1990: s. 300-1). Fethedilen topraklarda yapılan nüfus sayımları ve yeni doğan çocuklar da bu defterlere kaydedilmiştir (Kettani, c. I, 1990: s. 297-300). Emeviler döneminde (661-750) merkezi otoritenin, taşra idaresinde görevlendirilen personel ile iletişimini sağlamak için Muaviye b. Ebu Süfyan (661-668) tarafından *dıvânu'r-resâil* kurulmuştur (Dûrî, 1994: s. 378). Abbasiler döneminde (749-1258) ise, İşlam medeniyeti üzerinde artmaya başlayan İnan etkisi ile bürokrasinin gelişmesi hız kazanmış (Posner, 1998: s. 209-212), her dıvân, altında yine dıvân olarak anılan başka alt birimlere ayrılmıştır (Dûrî, 1994: s. 379). Böylelikle, başlangıçta kayıtların kendisine dıvân denirken, zamanla bu tabir, kayıtların tutulduğu dairenin adı olarak devlet bürokrasisi içindeki ayrıcalıklı yerini almıştır (Göyünç, 1994: s. 89). Bu durum, daha önceleri oluşturulan ancak kaydın kendisini ifade eden dıvân kavramının artık kurumsallaştığını göstermektedir. Bu kurum, devlet yönetiminde bürokrasinin merkezi olarak, gelen ve giden bütün yazışmalarla ilgilenmiş ve devletin büyümesine ve gelişmesine paralel olarak da yoğun bir iş yüküne sahip olmuştur. Merkez bürokrasisinin dışında taşra yönetimlerinde de buna benzer küçük dıvânlar oluşturulmuştur. Bu da, hiç şüphe yok ki, günümüze kadar ulaşmasa bile o dönemde daha fazla resmi bilginin (kayıtların) oluşmuş olduğu anlamına gelmektedir.

Yüzyıllar boyunca dünya siyasi ve kültürel hayatı üzerinde önemli bir rol oynayan Müslüman devletlerin ilk zamanlarda tanıştığı yeni kültürlerin bürokrasilerinden etkilendiği

---

¹ Ata (veya atıyye), Hz. Ömer zamanında Müslüman olmayan vatandaşlardan barış dönemlerinde alınan cizye, haraç ve ayrıca ticaret mallarının vergilerinden meydana gelen miktarın yılda bir kez olmak üzere askerlere dağıtılmasına denmiştir (geniş bilgi için bkz. Fayda, 1991: s. 33).

² Bundan dolayı Hz. Ömer hicretin on beşinci yılında askerlere paylar tahsis etmiş, dıvânlar düzenlemiş ve ata (maaş) vermiştir (geniş bilgi için bkz. Kettani, 1990: C.I, s.300-1).

ve henüz gelişmekte olan kurumsal yapılanmalarını uygun bir biçimde bunlardan yararlanarak oluşturmaya çalıştıkları bilinmektedir. Dolayısıyla söz konusu gelişmeler, Bizans ve Sasani yönetimlerinin mağlubiyetinden sonra bu coğrafya üzerinde edinilen kültürel ve idari mirasa dayanmaktadır.³ Nitekim buna dair ilk işaretleri, daha Hz. Ebu Bekir zamanında görmek mümkündür. Hz. Ebu Bekir, Osman b. Huneyf'i ve Huzeyfe b. Yeman'ı Sevad'a haraç katibi olarak gönderdiğinde, bu katipler, vergileri Sasani katiplerinin uygulamalarından yararlanarak hesaplamışlardır (Küçükaşçı, 2002: s. 49). Bundan başka, devlet kayıtlarının Emevi yönetimi altındaki Şam'da Rumca ve Abbasi yönetimindeki Irak'ta da Farsça düzenlenmesi (Kettani, c. I, 1990: s. 301-2) bu etkilenme sürecini kesin olarak doğrulamaktadır. Bu durum –Şam ve Irak'taki uygulama-, Araplar'ın kendi sistemlerini oluşturuncaya kadar neredeyse yarım asır boyunca uygulamada kalmıştır (Heckel, 1908: s. 377). Kayıt tutma geleneğinin oluşumu da yine bu sürecin bir parçası durumundadır. Askeri ve ekonomik konulara ilişkin kayıtlar ise, bunların ilk ve en büyük parçasını oluşturmaktadır (Kettani, c. I, 1990: s. 207). Hiç kuşkusuz kayıt tutma ve koruma geleneği konusundaki dış etkiler bunlarla sınırlı kalmamış, belgelerin düzenlenmesine yönelik teori ve uygulamalarda da rol oynamıştır.

Yakındoğu'nun büyük bir kısmını ele geçiren Araplar, idare etme sanatına yeterince vakıf olmadıklarından, bu bölgede daha önceleri oluşturulmuş olan kurumlara ve bu kurumların çalışanlarına güvenmek zorundaydılar. Bu da Romalılar, Mısır'daki Bizanslılar ve İran'daki Sasaniler tarafından geliştirilmiş olan yazılı haberleşme sistemini devam ettirdikleri anlamına gelmektedir. Abbasilerin iktidara gelmesiyle başlayan büyük tercüme faaliyeti, üstelik bu faaliyetin çok çeşitle toplumsal katmanlar tarafından da desteklenmesi ve iki yüzyıl gibi bir zaman dilimi içinde önemli sayılara ulaşan Yunanca din dışı eserlerin Arapça'ya tercümesi (Gutas, 2003: s. 15-6) yaşanan bu büyük etkilenme sürecini gözler önüne sermektedir. Böylece Araplar, göz ardı edilemeyecek zengin bir idari ve kültürel mirasın varisi olarak önemli bir siyasi güç kazanmışlar, dolayısıyla da çok kültürlü güçlü bir medeniyet kurmada kendi temel dinamiklerini oluşturmuşlardır. Özellikle Abbasilerin iktidara gelmesi ve bir önceki Ümeyyed Hanedanı'nı bertaraf etmeleri ve başşehri Bağdat'a taşınmalarıyla birlikte 750 yılından sonra İranlıların uygulamaları geniş bir kabul görmüştür.

Abbasiler, İranlıların ciddi desteğini kazanmış ve onları önemli mevkilere getirmişlerdir. Bu kültürel yakınlaşma sonucu İran'ın idari ve mali metotları, yüzyıllarca Yakındoğu, Mısır, Kuzey Afrika, hatta İspanya'da bile Müslüman yönetimlerin karakterini şekillendirmiştir

---

³ Fuat Köprülü, yabancı etkisinin Emeviler ve Abbasiler döneminde Bizans ve İran etkisine dayandığını geniş bir şekilde açıklayarak anlatmaktadır (Köprülü, 2002). Mehmet Aykaç da Abbasi merkez yönetiminin vezirlik gibi kurumlarının, coğrafi yakınlaşma dolayısıyla, İran etkisi ile oluşturulduğunu vurgulamaktadır (Aykaç, 1997: s. 14-5, 19).

(Posner, 1972-I: s. 26). Bir İlhanlı hükümdarı olan Hülagü'nün Önyasya sorununu –İsmaililer ve Bağdat sorunları (1258)- çözdükten sonra ilk iş olarak bir divân oluşturması (Yuvalı, 1994: s. 120) bu etkilenmenin söz konusu coğrafyada yerleşen diğer devletler için de geçerli olduğunu göstermektedir.

İdari mekanizmanın bu denli gelişmiş bir düzeye erişmiş olması, güçlü ve çevresinde etkili büyük devletlerin söz konusu coğrafyada kurulmuş olmasıyla kolayca anlaşılabilir. Yine bu güçlü devlet ve bürokratik yapının varlığı ise, hiç şüphe yok ki, düzenli ve eksiksiz bir kayıt tutma sistemiyle mümkün olabilmektedir. İdari belgelerin bu kadar gelişmiş olması ve düzenlenmelerine son derece önem verilmiş olmalarından dolayı, bunların muhafazası hususunda dikkatli bir düzenlemenin yapılmış olması gerekmektedir. Ancak Ortaçağ'ın Müslüman yönetimlerine ait merkezi arşivlerin çoğunlukla günümüze kadar ulaşmadığı bilinmektedir. Buna karşın, edebi deliller kayıtların arşivsel bakımının ihmal edilmediğini ortaya koymaktadır (Posner, 1972-I: s. 27). Çağdaş tarihçilerin eserlerinde dönemin arşivlerinden kopya edilen belge örneklerini sunmuş olmaları ise bunun en önemli ispatı niteliğindedir. Buna karşın nadiren de olsa, kimi eserlerde arşivlere ve buradaki uygulamalara yer verilmiştir.

İlk kez Abbasiler döneminde gelen yazıların asılları ile giden yazıların kopyaları üç yıllık aralarla son bir tasnife tabi tutulduktan sonra fihristleri çıkartılmak üzere büyük arşive (*el-hazânetü 'l-uzmâ*) gönderilmiştir (Uzunçarşılı, 1984: s. 9; Mansuroğlu, 1945: s. 595; Göyünç, 1994: s. 89; Dûrî, 1994: s. 377-378). Abbasilerde resâil divânında oluşan evrak rulo haline getirildikten sonra '*edâbir*' denilen kutulara konularak korunmuş; bu kutuların üzerine de, içindeki evrakın özetinin yazıldığı bir etiket yapııştırılmıştır (Aykaç, 1997: s. 44). Bunlar sayesinde aranan evrakın hızlıca bulunması amaçlanmıştır. Bütün bunlar bize, bu dönemde, bir merkezi arşivin oluşturulduğunu ve buna ilişkin uygulamaya dayalı güçlü bir geleneğin yerleştiğini göstermektedir. Bu uygulamanın daha sonraki İslam devletlerinde de sürmüş olması muhtemeldir. Ernst Posner, bu kuruluşun Babil'deki Büyük İskender'in Kraliyet Arşivi'nin değil ise, Ctesiphon'daki (Kitesifon)⁴ Sasani Arşivi'nin bir devamı olabileceği düşüncesindedir (Posner, 1972-I: s. 27).

Divan yazışmaları, Abbasi vezirlerinden Halid bin Bermek zamanında kağıt yerine defterlere kaydedilmiştir (Uzunçarşılı, 1984: s. 9; Göyünç, 1994: 89; Duri, 1994: s. 380). Bu defterlerin konular esas alınarak düzenlenmesi, Abbasiler döneminde arşiv belgelerinin seriler şeklinde korunmasını sağlamıştır.

---

⁴ Pers ve Sasani İmparatorluklarına başkentlik yapmış olan bu şehir, bugün Bağdat'ın 35 km. güney doğusundadır (Lendering, 2005).

Fatimi Dönemi ve İbnüssayrafi'nin Arşivcilik Anlayışı

Ülkemizde arşivcilik tarihi konusunda ele alınan araştırmaların büyük bir kısmı, incelenen dönemin bürokratik yapısını ortaya koymaya yöneliktir. Böylelikle, bir bakıma, konunun ilgilileri söz konusu bürokrasi içinde idari evrakın üretildiğine ikna edilmeye çalışılmaktadır. Bürokratik yapının ortaya konmasının ön plana çıkartılmasının sebebi ise, çoğunlukla, ilgili döneme ait arşiv uygulamalarına dair yapılmış çalışmaların ve arşiv kayıtlarının bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Bazı durumlarda, ele alınan dönemden kalma arşiv kayıtları bulunabilmekte –Osmanlı döneminden kalma arşiv kayıtları buna örnektir- ve bu da o dönemde üretilen belgelerin iç düzenlemeleri hakkında yorumlar yapılabilmesi için gerekli zemini oluşturmaktadır. Araştırmanın yapıldığı dönemde kaleme alınmış eserlerin olması durumunda ise, arşivciliğin teorik tarihi önemli ölçüde aydınlatılabilmektedir. Ancak her iki etkenin varlığına, en azından Türk-İslam geleneğinde, şimdiye dek pek ender tesadüf edilebilmiştir. İncelenmeye çalışılan Fatimi dönemi ise, bürokratik geleneğin yanı sıra dönemin arşivcilik uygulamaları hakkında önemli bilgiler içeren bir eseri günümüze kadar ulaştırmıştır. Bu da, bu dönemin incelenmesinde ve araştırmaya değer bulunmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Fatimi devlet teşkilatı hakkında bilgi edinilebilecek önemli bir kaynak olarak bu dönemde yaşamış olan İbnüssayrafi (1071-1147)⁵ (Massé tarafından da Fransızca'ya ("Code de la Chancellerie", in *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale (BIFAO)*, XI –1913-, s. 65-120) tercüme edilmiştir. Eymen Fuad Seyyid, "Ebu'l-Kasım İbnü's-sayrafi", *DİA*, C.XXI, 2000, s. 200-201; Gamal el-Din el-Shayyal, "Ibn al-Sayrafi", *EI (Encyclopedia of Islam)*, c. III, 2.ed., 1965, s. 932; Cl. Huart, "Ibn al-Cairafi", *Journal Asiatique*, XI. Serie, C. VIII, s. 540-1) tarafından kaleme alınan *El-Kânûn fi Dîvâni'r-resâil*⁶ gösterilebilir. Bir el

⁵ İbnüssayrafi, 21 Şaban 463'te (25 Mayıs 1071) Kahire'de doğdu. Büyükbabası katip, babası ise bir sarraftır. İyi bir eğitim aldıktan ve çeşitli devlet dairelerinde çalıştıktan sonra *dîvânü'l-ceyş*'de, ardından *dîvânü'l-inşâ*'da katipliğe başladı. Bir süre burada çalıştıktan sonra buranın başına – *sâhibü'd-dîvân*- atandı (1102). Bir ara bu görevinden alındı ise de, çok geçmeden tekrar bu görevine geri döndü. Ölünceye kadar (20 Safer 542-21 Temmuz 1147) yaklaşık elli yıl boyunca bu görevini sürdürmüştür. *El-Kânûn fi Dîvâni'r-resâil* adlı eseri arşivcilik açısından önemlidir. Bu eserde dîvânda çalışacak olanların sahip olması gereken şartlar açıklanmıştır. Bu eser, 1905 yılında Ali Behcet tarafından Kahire'de genişletilerek basılmıştır. M. Henri Massé tarafından da Fransızca'ya (Massé, 1913: s. 65-120) tercüme edilmiştir (Seyyid, 2000: s. 200-201; el-Shayyal, 1965: s. 932; Huart, s. 540-1).

⁶ Fatimi dönemi devlet teşkilatına ilişkin önemli bir eser olan *El-Kânûn fi Dîvâni'r-Resâil* çeşitli zamanlarda araştırmacılar tarafından önemi dolayısıyla dikkate alınmıştır. Kitap hakkında ilk çalışan Ali Behcet olup 1905 yılında ilgili çalışmasını Kahire'de bastırmıştır. Kitap ikinci kez M. Hanry Massé tarafından Fransızca'ya çevrilmiş ve Fransız Arkeoloji Cemiyeti'nin dergisinde yayınlanmıştır. Son olarak zikredilen kitabın Eymen Fuad Seyyid tarafından Arapça olarak edisyonu yapılmıştır (Kahire 1990). Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere kitap farklı milletlerden araştırmacıların ilgisini çekmiştir. İçinde arşivciliğe dair bilgiler barındırması nedeniyle de Ernst Posner ve Hilary Jenkinson'un da ilgisini çekmiş olması doğaldır.

kitabı niteliğinde olan bu eser sayesinde Fatımi Devleti'nin idari yapısı ve bürokrasisinin işleyişi hakkında tatminkar veriler elde etmek mümkündür. Ernst Posner, bu esere dayanarak, Fatımi yönetim mekanizmasını değerlendirirken rasyonel yönetim kavramı çerçevesinde temel idari fonksiyonların sorumlulukları belirlenmiş olan birbirinden ayrı birimler olarak ele alındığını belirtmektedir (Posner, 1972-I: s. 25-6). Zikredilen eserin arşivciler ve katipler açısından önemi ise, ilk “iş tanımları”nı ihtiva etmesinden kaynaklanmaktadır.

Konunun aslını oluşturan Fatımiler döneminde de (909-1171) *dîvânü'r-resâil*, devletin dış ilişkilerini ve -mali işler hariç- içişlerini yürütmekle yükümlü tutulmuştur (Posner, 1998: s. 212-215). Bu dönemde *dîvânü'r-resâil*'in işleyiş, düzen ve yapılanma bakımlarından yüksek ve dikkat çekici bir seviyeye ulaşmış olduğu, Mısırlı tarihçi Eymen Fuad Seyyid tarafından belirtilmektedir (İbnüssayrafi, 1990: s. 7). Fatımi *dîvânü'r-resâil*'inde çalışan ve bir süre bu büronun başkanlığını (*sâhibü'd-dîvân*) yürüten İbnüssayrafi, buranın teşkilat yapısı, iş yükünün özellikleri ve çalışanların görevleri ile nitelikleri hakkında önemli bilgiler vermiştir. İbnüssayrafi, uzun süren devlet adamlığı deneyiminden yararlanarak kaleme aldığı eserinin önemli bir kısmında devlet bürokrasisinin işleyişi hakkında bilgi vermiş ve ayrıca dönemin arşivcilik uygulamalarını ve buna dair düşüncelerini aktarmıştır. İbnüssayrafi, eserinin ilgili kısmında, verimlilik, hız ve idari işlemlerin dokümantasyonu; iyi bir belge yönetimi ile zaman kaybettiren aramaların olmayacağı; bütün yazıların tarihlenmesi; gelen yazıların aynı gün cevaplandırılması gibi konular üzerinde durmuştur (Posner, 1998: s 214).

İbnüssayrafi, eserinde arşivciliğe dair önemli bilgiler de vermektedir. Bu durum, geriye dönülüp bakıldığında, arşivcilik açısından oldukça eskiye dayanan bir teorik yapılanmayı da ortaya koymaktadır. Avrupa arşivciliği ile karşılaştırıldığında ise, en azından dört yüzyıl daha önceye dayanan bir teorik gelişmeyi işaret etmektedir.⁷ Bu bakımdan İbnüssayrafi, arşivcilik tarihinin ilk teorisyeni olarak değerlendirilebilir.

Eserinde modern bürokratik bir idarenin havasını yansıtan İbnüssayrafi, *dîvân*'ın şefi ve önemli memurlarını inanç sahibi insanlar olarak görmüştür⁸. Gelişmiş bir mesleğin taleplerini

---

⁷ Avrupa arşivciliğinin ilk teorisyeni olarak Alman Jakob von Rammingen gösterilmektedir. Rammingen, düşüncelerini aktardığı eserini 1571 yılında yazmıştır (Brenneke, 1953: s. 45). Ancak bundan daha önce Avrupa'da birtakım gelişmeler yaşanmış olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Örneğin Naple'de (İtalya) Anjou Arşivi'nde envanterler hazırlanmış, 1318'den itibaren Tresor des Chartes Arşivi'nde (Fransa) kataloglar düzenlenmiş ve 1323 yılında da İngiliz Devlet Hazinesi'nde envanter çalışmaları yapılmıştır (Külcü, 2002: s. 427). Yine 15. yüzyılda muhtemelen İtalya'da Fahrettin Özdemirci tarafından ‘*buluş*’ olarak tanımlanan yeni bir kayıt sistemi uygulamaya konulmuştur: Kayıtlar gelen ve giden şeklinde ayrı ayrı düzenlenmeye başlanmıştır (Özdemirci, 1996: s. 10).

⁸ Fethedilen Suriye, Mısır ve Irak'ta görev alan katiplerin önemli bir kısmı gayri müslim ve yerli unsurlardan oluşmaktaydı. Bürokraside gayri müslim istihdamının yaygınlaşmasından rahatsız olan Hz. Ömer, valilerinden gayri müslim katip edinmemelerini istemiştir. Ancak bu isteğin genel bir kabul görmediği bu ve daha sonraki dönemlerde ilgili alanda gayri müslim katiplerin görev almalarından anlaşılmaktadır (Küçükaşçı, 2002: s. 51).

karşılama için bir katip,⁹ İslam kültürünün ve inşa edebiyatının bütün ölçü ve inceliklerine (Posner, 1998: s. 26) ve hatta yönetim bilgisine (Bonebakker, 1977: s. 305) hakim olmak durumundadır.¹⁰ Bu bilgiler, ahlaki ve dini kaideler ile ayetler ve meslekle ilgili ifadeleri içeren nazik anlatımlar, yazının göndericisi ve alıcısı arasındaki ilişkinin bütün nüanslarının tam bir kesinlikle ortaya koyulması açısından önemlidir¹¹ (Posner, 1972-I: s. 25-6).

Diğer yandan, bürokrasi içinde gerçekleştirilecek yazışmalarda İslam yazı sanatının gelişmesine paralel olarak öncelikle bir standartlaşmaya gidildiği anlaşılmaktadır. Sözelimi bir yazı çeşidi olan tûmâr Emevi halifelerinin buyrukları için kullanılmıştır. Yine daha bu dönemde yazışma tiplerine göre kağıt boyutunun ve bu yazışmalarda kullanılacak yazı tipinin de standart hale getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır (Çetin, 1988: s. 5-6). Ortaçağ İslam dünyasında yazışmaların düzenlenmesi ile ilgili bilgiler bunlarla sınırlı değildir. Yapılan araştırmalardan, en azından Fatimi döneminde –hiç kuşkusuz kültürel etkiler sayesinde bunun daha eskiye dayandığını ifade edebiliriz- yazışmaların yapısal özelliklerinin –diplomatika bakımından öğelerin- yerli yerinde kullanıldığı ve bunların standart öğeler biçiminde ele alındığı anlaşılmaktadır.¹² Bütün bunları kökleşmiş ve gelenekle de desteklenen güçlü bir eğitimle sağlanabilecek unsurlar olarak değerlendirmek gerekmektedir. Yine bunları, katiplerin usta-çırak sistemi içinde eğitimlerini tamamlarken edindikleri zorunlu ve vazgeçil(e)mez bilgiler olarak dikkate alabiliriz. Hitap kurallarının dikkate alınmadığı ve göz ardı edildiği standart belge formlarının kullanılması, belgeleri formüle eden çalışan olarak katiplerin neden olduğu bürokratik ve diplomatik krizleri tetikleyecek güçtedir. Zira bu tür

⁹ Katipte aranan özellikler şu şekilde belirtilmiştir: Yumuşak huyluluk, ince anlayış ve kavrayış, iffet ve namusuna düşkünlük, adil ve ölçülü olmak, sözünde durmak, sır saklamak, gerektiği yerde gayretli ve cesaretli, gerektiğinde de sakin davranmak, yerine göre yumuşak ve sert olmak. Bir katipte olmaması gereken nitelikler ise şöyle sıralanabilir: Hakkı olmayan bir şeye göz dikmek, jurnalcilik, söz taşımak, kibirlenmek ve büyülenmek vs. (Aykaç, 1997: s. 31).

¹⁰ Katiplerin eğitimi, ister bu dönemde isterse daha sonraki dönemlerde olsun bürolarda ‘üstâd-şâkird’ ilişkisi tarzında gerçekleşmiştir (Aykaç, 1997: 29). Bu durum Osmanlı Devleti’nin son zamanlarına kadar da böyle sürmüştür. Ancak Tanzimat dönemi ile birlikte devlet yönetiminde gerçekleşen bürokratik reform, geniş, merkezîyetçi ve modern bir devlet teşkilatı için yeni ve eğitilmiş memur kadrolarını gerektirmiştir. Bu nedenle ilk kez Tanzimat Dönemi’nden sonra Osmanlı Devleti’nde katiplerin eğitimi için bir okul açılmıştır (Sarıyıldız, 2002: s. 17-30).

¹¹ Hicri ikinci yüzyılın ortalarına kadar yetişmiş ve deneyimle katiplere ihtiyaç hissedilmemiştir. Dolayısıyla, bu durum, katiplerin yetiştirilmelerine ilişkin herhangi bir eserin hazırlanmasını da engellemiştir. Ancak hicri üçüncü yüzyılın ilk yarısında katiplik önem kazanmış; nitelikli katiplerin yetiştirilmesiyle de bir takım dîvânların kurulması gerçekleşebilmiştir (Aykaç, 1997: s.28-9).

¹² Araştırmalar Ortaçağ’da Arapların, örneğin arz tezkereleri üzerinde standart hale gelmiş öğeler kullandıklarını göstermektedir. Bu tür belgeler besmele (invocation), adres (adress), hitap sahibine yapılan başlangıç duası (initial blessing), konunun açıklanması (exposition), talep (request), motivasyon (motivation) ve hitap sahibine yönelik yapılan son dua (final blessing) öğelerini içerirdi (Khan, 1990: s. 8). Diplomatika bilgilerinin benzer kuralları içerdiği konusu daha farklı araştırmalar tarafından da desteklenmektedir (Khan, 1990: s. 50-1; Stern, 1962: s. 174; Richards, 1973: s. 148. Stern, bir başka araştırmasında, bu bilgileri desteklemenin yanında, Eyyubi dönemine ait adresin belirtilmediği ve damganın da vurulmadığı, buna karşın ilgili belgenin elden teslim edildiği fermanlardan söz etmektedir (Stern, 1965: s. 14-5).

kurallar, aynı zamanda, belgelerin hangi görevliye ne tür bir hitap, dua vs. ile kaleme alınacağını da somut hale getirmektedir.

Dikkat çekilmesi gereken diğer bir konu da geliştirilmiş olan yazışma üslubu ve bunun özellikle diplomatik ilişkilerde nasıl kullanıldığıdır. Zamanın yerleşik bir kavramı olan inşa (yazı) sanatına ilişkin kesin ve yerleşik geleneğin Abbasi döneminde de uygulanmaya ve dikkate alınmaya devam edildiği bilinmektedir. 9. yüzyıla gelindiğinde Abbasi İmparatorluğu sınırlarını genişletmiş, bürokratik yapısı artık kurumsallaşmayı iyice başarmış ve bunun ayrılmaz parçaları olan katipler önemli ve güçlü kişiler haline gelmişlerdir. Bu katiplerin bir kısmı, memur ve dilbilimci olarak, yalnızca yazılı belgeleri uygun biçime sokuyorlardı. Genişleyen sınırlar ve diplomatik ilişkilerin giderek daha önem kazanmaya başlaması dolayısıyla –Jonathan M. Bloom’un ifadesiyle- *“bu bürokratik dünyada resmi belgeler giderek daha büyük ölçüde yalnızca içerikleriyle değil, ifadenin zarıflığı ve metnin içine zekice gizli göndermeler yerleştirme becerisiyle de değerlendirilmekteydi. Başarılı bir devlet katibinin çok iyi bir Arapça dil bilgisine ve kelime dağarcığına sahip olması, atasözlerini ve öyküleri iyi bilmesi, her türden düzyazı ve şiir yapıtlarını okumuş olması, devlet ve idare kuramlarına ilişkin bilgilerinin sağlam temellere oturması, Kuran ve hadis bilgisinin eksiksiz olması, şiir ve vezin teknikleri hakkında bilgili olması gerekirdi. Bütün bu bilgiler de zarif bir el yazısıyla iletilmeliydi. Böylece güzel yazı sanatı yalnızca Kuran kopyacılarının alanı olmaktan çıktı, devletin yazışma ve belgelendirmelerinin... zorunlu bir parçası oldu”* (Bloom, 2003: s. 146-7). Bütün bunlar yazı sanatının devlet yönetiminde –iç ve dış yazışmalarda- nedenli bir ayrıntı ve incelik ile dikkate alındığını oldukça net biçimde ortaya koymaktadır.

İbnüssayrafi, eserinde, vurgulamayı açık bir şekilde ehliyet, vazifenin hızla ve dikkatli bir şekilde yerine getirilmesi, idari faaliyetlerin dikkatli bir dokümantasyonunun yapılması üzerine yöneltmiştir. El kitabının amacı ve kullanımı açıklandıktan sonra sultanın konuştuğu dil ve yazdığı el olarak *sâhibü’-d-dîvâmn*, katiplerin ve yardımcılarının özellikleri ile sorumlulukları kesin bir örgüt tablosuna göre paylaştırılmıştır. Yabancı yazışmalar, şikayetler, fermanlar, yüksek rütbeli memurların tayini, taşra idarecileri ile yazışmalar, alt rütbeli memurların tayinleri ve feodal ünvanların ilanı (feodal hüccetlerin ilanı) bu dîvânın sorumluluk alanı olarak belirtilebilir. Bu el kitabının iki bölümü kitabet bürosundaki kayıt memurları ve arşivcilerin nitelikleriyle ilgilidir (Posner, 1998: s. 27-8).

İbnüssayrafi, kitabın mukaddime kısmında eserini kaleme alış nedenini, ilgili konuda yazılanların gereksiz ve geniş bilgilerle dolu oluşu (örneğin gramer bilgilerine aşırı yer verildiği), dîvânda çalışacakların sıfatları ve nitelikleri, burada yaşanan sorunlar ve çözümlerinin nasıl olması gerektiği, kısaca inşa konusunda başvurulacak bir kaynak oluşturmak

olarak belirtmektedir (İbnüssayrafi, 1990: s. 5-6). Yani yazar, kamu yönetiminin teorisine dair bir uygulama oluşturmayı değil, aksine bu büroda çalışanların işlerini yürütebilmeleri için gerekli metotların öğretilmesini arzu etmektedir (Posner, 1972-I: s. 27). Eymen Fuad Seyyid, İbnüssayrafi'nin bu bilgileri kendisinin mi ortaya koymuş olduğu, yoksa Bağdat veya Bizans dîvânlarından esinlenerek mi oluşturduğunu eserinde sorgulamıştır.¹³ İslam bürokratik yapılanması üzerinde etkili olan Bizans ve İran etkisinin Emevi ve Abbasi etkisi ile bu zamana kadar dolaylı olarak ulaşmış olabileceği bu sorgulamayı haklı gösterebilir.

Verdiği bilgilerle İbnüssayrafi, *dîvânü'r-resâil*in bürokratik yapılanmasını gerçek bir iş paylaşımına dayandırmaktadır. Bununla dîvân içindeki iş paylaşımının belli bir ahenge sahip olduğu ve ast-üst ilişkisinin nasıl düzenlendiği konusu oldukça açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bu büronun çalışanları arasında dîvân başkanı; dîvân başkanının vekili; yazışmaları düzenleyen, hazırlanan yazıyı muhatabına ulaştıran, yüksek dereceli devlet memurlarının yazışmaları ile ilgilenen, tali yazıları yazan, menşurları hazırlayan, bütün yazıları sicillere kaydeden, bunların bir nüshasını depoya (arşive) teslim eden ve bütün yazıları gramer ve inşâ bakımından inceleyen katipler; çeşitli dillerde yazılan yazıları tercüme eden mütercim ve sultanın mührüyle belgeleri mühürleyen görevlilerden başka belgelerin korunmasından ve belli bir düzen içinde saklanmasından sorumlu *hâzin –arşivci*¹⁴ ve belgelerin korunduğu depoda bekçilik görevini üstlenmiş olan *hâcib*¹⁵ (İbnüssayrafi, 1990: s. 8-9) zikredilebilir. Bu bakımdan eserin tarihçiler kadar arşivcilerin de ilgisini çekeceği anlaşılmaktadır. Burada dikkate alınması gereken bir başka konu da arşivcinin hem görev, hem de terminolojik anlamda varlığının eskiye dayandığı ve bürokrasi içinde kendine kesin bir konum edindiğidir.¹⁶

¹³ Bu dîvânın ismi Abbasi döneminde *dîvânü'r-resâil* iken Fatımiler döneminde çoğunlukla *dîvân-el-inşâ* olarak zikredilmiştir. Bazen *el-mukâtebât* olarak zikredildiği de olmuştur (İbnüssayrafi, 1990: s. 7-8).

¹⁴ Abbasiler döneminde Haraç dîvânı içinde yer alan hâzinin görevleri, *beytü'l-mâle* gelen malların teslim alınması, bunların hazineye girişlerinin ve buradan çıkışlarının kontrol edilmesi ve hazinedeki malların hesabının çıkartılması olarak belirtilmiştir. Ancak inşâ dîvânı içinde böyle bir görevlinin adından söz edilmemektedir. Diğer taraftan Abbasilerdeki resâil dîvânının görevleri arasında arşivcilik işlerinin yürütülmesi de gösterilmektedir. (Aykaç, 1997: s. 44, 168). Bu durum, Fatımî döneminde hâzinin görevlerinde değişiklik olduğunu ortaya koymaktadır.

¹⁵ Ramazan Şeşen, İbn Memmatî'ye dayanarak dîvân ve şubelerinde çalışan görevliler arasında bulunan hâzinin görevinin aynı ve nakdi vergileri teslim alarak saklamak olduğunu belirtmektedir (Şeşen, 2000: s. 316). Muaviye döneminden beri İslam dünyasında varlığı bilinen *hâciblik*, mabeyncilik, teşrifat, eğitim ve hükümdarların korunması gibi çok farklı görevleri üstlenmiştir. (Şeşen, 2000: s. 242, 316; Aykaç, 1997, s. 24). Bununla birlikte bu kurumda çalışan personelin, yukarıda anılan görevliler yanında farklı alt ve üst devlet kademelerinde görev alan bir memur tipi olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁶ Arşivcinin devlet kademesinde ayrı bir görevli olarak yer alıp almadığı önemli bir sorundur. Batı arşivciliği açısından konu incelendiğinde, böyle bir ayrımın ancak 16. yüzyıldan itibaren başladığı görülmektedir (Brenneke, 1953: s. 48). Buradan hareketle başlangıçta bir arşivcinin işinin bir katip tarafından yürütüldüğü de ileri sürülmektedir (Keskin, 2003: s. 60). Burada registrar –katip- aynı zamanda bir arşivcinin işini de üstlenmiş olarak mesleğini icra ederken, belirtilen yüzyıldan sonra archivar –arşivci- bürokrasi içinde yerini almıştır. Ernst

Bu bilgilere dayanılarak, İbnüssayrafi'nin bilinen en eski arşivcilik iş tanımlarını da yaptığı söylenebilir. Yazarın belirttiğine göre arşivcinin görevlerini belgelerin düzenlenmesi ve kontrolü oluşturmaktadır. Bundan başka, arşivcinin nitelikleri de şöyle sıralanmaktadır: Arşivci, her şeyden önce, dürüst, akıllı, güvenilir ve sadık olmalı, rüşvet almamalıdır. Dürüst olmayan depo görevlileri tarafından depo içinde bilinçli olarak yanlış bir yere yerleştirilen bir dokümanın bile bir daha bulunmasının neredeyse mümkün olmayacağı da belirtilmiştir (İbnüssayrafi, 1990: s. 34; Posner, 198: s. 212-215; Posner, 1972-II: s. 230). Bu birimde görev alabilmek için bir kişinin, yukarıda belirtilenlerin dışında, birimde görevli yazıcıların yanında her zaman hazır bulunabilmesi gerekmektedir (Massé, 1913: s. 108). Arşivci, divânın en güvenilir, emin ve dürüst görevlileri arasında yerini almalıdır (Massé, 1913: s. 112). Yine İbnüssayrafi, belgelerin düzenlenme sistemi hakkında dönemin uygulamalarına ışık tutacak bilgiler de vermektedir. Buna göre belgelerin bölgelere ve konularına göre kronolojik olarak ayrıldığı ve aylık yığınlar halinde bir araya getirildiği belirtilmiştir (Posner, 1998: s.215).

Belgelerin Düzenlenmesi: Düzenleme, modern anlamda ve belge yönetimi kapsamında düşünüldüğünde, belgelerin üretimlerinden itibaren geçirdikleri bütün evreleri kapsamaktadır. İbnüssayrafi tarafından verilen bilgiler ise, bize, mesleğimiz hakkında bu konulara ilişkin daha sağlıklı bilgiler edinmemizde ve yorumda bulunmamızda yardımcı olmaktadır. Bürolarda görevli bulunan memurlar, kendi yetki ve sorumluluk alanlarına giren konular doğrultusunda belge üretir ve bunları ilgili katiplere teslim ederlerdi. Bürolar arası ve büro içinde yürütülen işlere yönelik kesin bir iş paylaşımı, bir belgenin nasıl ve hangi aşamalardan geçerek resmi bir anlam kazanacağı ve nihayet nasıl bir düzen içinde dosyalanacakları önceden belirlenmiş kurallar doğrultusunda belli bir standarda oturtulmuştur.

Belgelerin düzenlenmesi işi, öncelikle bir önceki aşamada ön düzenlemeden sorumlu olan ilgili büroların katipleri tarafından yapılmaktaydı. Belgelerin belirli bir sistem çerçevesinde üretimlerinden sorumlu olmaları dolayısıyla bu katipler, önemli bir önceliğe sahip bulunmaktaydılar. Bir anlamda bugün, özellikle Anglo-Sakson ülkelerinde kabul görmüş bulunan *belge yöneticisi* konumuna sahiptiler. Katiplerin görevleri özellikle sorumlu oldukları dosyalar ile sınırlı idi ve bir şekilde de *enformasyon memuru* ve *divânın tarihçisi* rolünü üstlenmişlerdi. Kayıtlara başvurma gerekliliğini en aza indirmek düşüncesiyle büronun farklı görevlileri tarafından katibe çok önemli işlemler hakkında raporlar gönderilirdi. Buna ek olarak gelen yazıları ve bunların cevaplarını da alırdı. Katip, bunları değerlendirir, fezlekesine kaydeder ve her muameleye bir başlıkla sayfa numarası verirdi. Bu işlem sırasında

---

Posner ise, öteden beri arşivcinin varlığından kuşku duymamakla birlikte, belgelerin ilk düzenlenişinin katipler tarafından yapıldığını düşünmektedir (Posner, 1972-II: s. 61).

katip “vali, müfettiş, idareci” gibi başlıklar kullanarak; “şu gün, bu gün” şeklinde tarihleyerek “aşağıdaki gibi cevaplandırıldı” biçiminde açıklamalarla her kayda bir sayfa numarası verir; her yıl için yeni bir fezleke serisi başlatabilir; belgelerde bulunan önemli devlet konularına ait kayıtların kendinde bulunmasını sağlar ve “cevap şu tarihte geldi, şu içeriğe sahipti” gibi bunlara verilen cevapların özetini kayıtlara dahil ederdi (Massé, 1913: s. 107; Posner, 1972-I: s. 28).

Yönetim sırasında oluşan kayıtların üretiminden itibaren arşivlenmesine kadar geçirdiği işlemler ise şu şekilde belirtilebilir: Diğer büroların kayıtları tarafından da desteklenerek oluşturulan kayıtlar (Posner, 1972-I: s. 29), üretiminden sonra kopyası çıkartılmak üzere başka bir görevliye verilirdi. Bu memur yazıyı kelimesi kelimesine kopyalar ve başına ”bu yazı şu vakitte çıkan yazının nüshasıdır” diye o günün tarihini (gün, ay, yıl) yazarak *hâzin*’e teslim eder; gelen yazılar için ise ilgili yazıya cevap yazan katibin “şu yazı şu tarihte gelmiştir ve cevabı da şu tarihte yazılmıştır” şeklindeki onayını aldıktan sonra belge görevli katip tarafından ilgili dosyasına yerleştirilirdi. Yani katibin en önemli sorumluluğu, yazışanların adına göre düzenlenmiş olup, kabul tarihi taşıyan ve metnin tamamı veya her bir haberleşmenin içerik özetine sahip mektupların kayıtlarının tutulmasıdır. Eğer yazıya cevap yazılmamışsa, yazının cevabını saklama ile suçlanmamak için *dîvân* reisinin (*sâhibü’-d-dîvân*) “bu yazıya cevap yazılmamıştır” şeklindeki onayını alırdı. İşlemi tamamlanmış gelen ve giden bütün yazılar, muhafaza edilmek üzere *hâzin*’e teslim edilir ve bunlar için aylık bir indeks hazırlanırdı (İbnüssayrafi, 1990: s. 34-5; Posner, 1972-I: s. 29). O da bu yazıyı benzerleriyle beraber o yılın dosyasına koyardı. Yıllık dosyalar aylara göre on iki bölüme ayrılır, her ayın yazıları da böylece diğerlerinden ayrılmış olurdu (İbnüssayrafi, 1990: s. 34-35; Massé, 1913: s. 108). Böylelikle her ay bir seri olarak düzenlenmiş ve herhangi bir şey arandığında da kolayca bulunması amaçlanmıştır (Massé, 1913: s. 108). Burada, açık bir şekilde, devlet kayıtlarının kronolojik bir düzenlemeye tabi tutulduğu anlaşılmaktadır.

İbnüssayrafi’ye göre bürolarda yürütülen işler belirli bir düzen dahilinde yapılmalı ve eğer bir konu hakkında bir araştırma yapmak gerekiyorsa, bu kısa bir zaman içinde gerçekleştirilmelidir. Bu işlem, kayıt memurundan gerekli malzemeyi alan ve gelen ile giden mektupların kayıtlarını muhafaza etmekten sorumlu olan arşivcinin çalışmasını da hızlandırırdı. *Dîvân*ın değişik birimlerinden kurum dışına gönderilen ve başlık kısmında hangi tarihe ve büroya ait olduğu belirtilen yazıların kopyaları ile kurum dışından gelen bütün yazıların asılları arşivciye teslim edilirdi (İbnüssayrafi, 1914: s. 36; Posner, 1972-I, s. 29). “*Hâzin, dîvâna gelen bütün yazıları giden yazıların nüshasını, tezkireleri, önemli haritaları,*

vergi ile ilgili belgeleri ve bunun dışında depolanması gerekli olan her belgeyi muhafaza eder”di (İbnüssayrafî, 1990: s. 36).

Gelen yazışmalar coğrafi esasa göre aylık bir bütün halinde düzenlenirdi. Eyaletler için de oluşturulmuş olan bu kütleler, ortak bir şekle sahip olup, askeri müfettiş, valiler, müfettişler ve herhangi bir eyaletin diğer memurlarından gelen yazıları içermektedir. Bunun yanı sıra bölgelerine göre tasnif edilemeyen konuların içeriklerine göre hazırlanmış olan genel bir dosya grubu da oluşturulmuştur¹⁷ (Posner, 1972-I: s. 30).

Arşivci, yazışmaları içeriklerine göre dosyalar ve her idari bölümlenmede alınan kararlar için çeşitli iş kollarına göre de defter açardı. Dosyalar “şu ayda Aşağı Said taşrasından gelen yazışmalar” biçiminde etiketlenmekteydi. Burada askeri kumandanlardan, müfettişlerden, vergi toplayıcılarından, valiler, divân üyeleri ve kadınlardan gelen mektuplar toplanırdı. Bu kişilerin gönderdiği yazı bu bölge ile ilgili basit bir pusula bile olsa dosyadaki diğer yazılar ile aynı etiket altında tasnif edilmekteydi (Massé, 1913: s.109). Gelen evrak için her aya ait bir dosya açılır, daha sonra bunun içerisinde de yine bir ayrıma gidilirdi. Bu ayrım, neye ait olduğu belirtilen her bir iş içindi. Örneğin “şu bölgenin işleri” (“Aşağı Said’i ilgilendiren işler için”), “şu ayda şu kişiden (*müstevli’l-harb* -güvenlikten sorumlu kişi- gibi) gelen yazılar” diye ayrıntılı bir düzenleme de yapılmaktaydı. Bu, bölge içinde de ayrıca ayrıma gidildiğini göstermektedir -bölge üst düzey görevlilerinden gelen yazılar bu bölgeler içindeki ayrımı ortaya koymaktadır-. Her bölge için böyle bir ayrıma gidilmektedir (İbnüssayrafî, 1990: s. 35-36). Dolayısıyla, bu dönemin düzenleme ilkelerine coğrafi düzenlemenin de eklendiğini belirtmek gerekmektedir.

Nihayet “hangi niteliklere sahip bir kişi arşivci olarak istihdam edilebilir?” sorusunun cevabı ise, inanç sahibi, dürüst, makul, güvenilir, astlarının denetimini asla elinden bırakmayan, sadakati bütün kuşkulardan uzak olan bir kimsedir şeklinde verilebilir (Posner, 1972-I: s. 30).

Arşivciye Ait Örnek Bir Davranış: Arşivcinin yaptığı işler ve sorumlulukları gereği hassas bir birimde çalıştığını kabul etmek gerekmektedir. Bundan dolayı arşivciler birtakım özelliklere sahip olmak zorundadırlar. Bu özelliklerin belki de en önemlisi güvenilirlik ve sadakattir. Bu da doğrudan arşivcinin iş ahlakı ile ilgili bir durumdur. Bu bakımdan söz

---

¹⁷ Kayıtların coğrafi esasa göre düzenlenişi konusuna Timar Ruznamçe Defterleri örnek olarak verilebilir. Bu defterler, içerisine ilgili vilayetlere ait timar işlemleri hakkındaki belgelerin ve tezkiyelerin sırasına ve bu timar sahiplerinin görev ve önem derecelerine göre kaydolunduğu defterlerdir. Bu defterlere kayıtlar, öncelikle padişah hasları ile başlamakta, ardına beylerbeyi, sancakbeyi, zeamet ve timar biçiminde görev ve ünvanların önem derecelerine göre yapılmaktadır (Fekete, 1955: s. 107). Bu sıralama, hiç kuşkusuz, bir sorunun giderilmesi sırasında arzulan erişim hızının sağlanmasında büyük kolaylık getirmiştir. Bu kayıt sistemi, kayıtların coğrafi, ve kendi içinde de konusal ve kronolojik bir yapıyı barındırmaktadır.

konusu bu özellikler, ister geçmiş dönemlerde, isterse günümüzde olsun en temel iş ahlakı arasında sayılabilirler. Nitekim bilinen en eski arşiv teorisyenleri de, farklı kültür ortamları ve medeniyet çevrelerinde yaşamış olsalar da, benzer nitelikleri göz önünde tutmuşlardır.¹⁸ İbnüssayrafi de bir arşivcinin öncelikli özelliklerini namuslu ve dürüst olma şeklinde ifade etmiştir. O, bununla, arşivcinin devlet kayıtlarının korunmasında ne denli önemli bir rol oynadığının bilincinde olduğu izlenimini vermektedir. Arşivci, arşivdeki kayıtların korunması konusundaki yetkisi (Massé, 1913: s. 109) ve titiz davranmaması sonucunda oluşacak hatalardan dolayı kişilerin hukukuna zarar verebilecek gelişmelere zemin oluşturabilecek bir durumdaydı. Böyle bir usulsüzlüğe girişen arşivcinin uygulamaları ise yönetilenler gözünde iktidara son derece zarar verir niteliktedir. En önemlisi ne hükümdar, ne de başkası bunların farkında bile olmayabilirdi (Massé, 1913: s. 110).

İbnüssayrafi, arşivcinin dürüstlüğü ve güvenilirliği ile alakalı olarak İbn el-Masitah adıyla tanınan Ali İbn el-Hasan'ın *Cevâbü'l-Mu'net* adlı meşhur kitabında gayrimenkul vergisi konusunda anlattıklarının çok anlamlı bir örnek oluşturduğunu belirtmektedir (İbnüssayrafi, 1990: s. 36-8; Massé, 1913: s. 110-111, Posner, 1972-I: s. 30-1; Posner, 1998: s. 215-6).

Irak'taki bütün işlerin ve hesapların toplandığı büyük depo (merkezi devlet arşivi) Muhammed b. Süleyman el-Kancar adında güvenilir bir arşivci tarafından yönetilmekteydi. Bu arşivci, 500 dirhem (50 dinar) aylıkla çalışmakta ve İbrahim adında bir de yardımcısı bulunmaktaydı. İbrahim'e bir gün Ebu'l-Velid Ahmed İbn Ebu Davud'un akrabalarından birisi "varislerinin ve senin hayatının geri kalan kısmını zengin olarak geçirmek ister misin?" diye sorar. İbrahim de "bu mümkün değil" diye cevap verir. Bunun üzerine adam "Mümkün. Depolarda kağıt yapraklı kayıtlar var. Nerede olduğunu bildiğin bu kayıtları değiştirmeden ve dîvândan çıkarmadan rafta buldukları yerden başka bir yere aktarmanı istiyorum. Sana 100.000 dirhem ve bir de yılda 1000 dinar gelir sağlayacak bir mülk vereceğim ve sen dîvândaki işinden ayrılacaksın" der. İstekte bulunan kişiye İbrahim titreyerek şunu söyler: "Bu ancak efendimin emri ile mümkün olabilir". Bunun üzerine adam şöyle cevap verir: "Öyle ise bunu efendine aç, bu işi efendine teklif et, senin için de başka bir şey düşüneneğim". Arşivcinin yardımcısı bu haberi birkaç gün sonra efendisi olan arşivciye evinde iletir. O da İbrahim'e "adama ne dedin" diye sorunca, "ona sana danışacağımı söyledim" cevabını alır. Bunun üzerine arşivci oğullarından birisine ve yeğenine yanında kalmasını söyler. Çocuklar bütün gece boyunca yanından ayrılmazlar. Ertesi sabah arşivci, yardımcısı ile beraber dîvâna

---

¹⁸ İbnüssayrafi'nin arşivciyle alakalı olarak belirttiği özellikler ile Batılı arşivcilerin belirttiği arşivciye ait özellikler arasında oldukça büyük bir benzerlik söz konusudur. Buna, Philipp Ernst Spiess'in (eseri 1777'de basılmıştır) arşivcinin karar verme gücü, sadık, güvenilir, sır taşıyabilme ve sağlıklı olması gerektiğini belirten yaklaşımını örnek olarak verebiliriz (Mikoletzky, 1956: s. 311-2).

gider ve Ebu Velid ile ilgili kayıtların önünde durur. Arşivci, kaydı alır, elbisesinin altına sokar ve divân yöneticisi Ali İbn İsa'nın gelişine kadar bekler; geldiğinde ona gider. Arşivci, hikayeyi Ali'ye anlattıktan sonra kaydı Ali'ye verir. O da kaydı inceler ve bunun Ebu Velid Ahmed İbn Ebu Davud'un emlakından kaynaklanan ve toplam değeri 30 milyon dirhemi aşan bir ceza farkı ile ilgili olduğunu görür. Bunun üzerine Ali, Ebu Velid'in karşısına çıkar, kanındaki asalete rağmen ona hakaretler edip, sarığının alınmasını, kafasının vurulmasını ve söz konusu paranın istenmesini talep eder.

Bu anlatılan olay, arşivcinin dürüstlük ve görevine karşı duyması gereken saygısının önemini ifade etmektedir. Eğer arşivci bu ahlak düzeyine sahip olmasa idi, hiç şüphesiz, devlet ekonomik zarar görmüş olacaktı (İbnüssayrafi, 1990: s. 36; Massé, 1913: s. 111-112). Belki de daha da önemlisi bürokratik ahlaksızlık, devlet yönetiminde kendine yeni bir yer bulacaktı.

Ortaçağ İslam Dünyası Arşivcilik Geleneğinin Etki Alanları

Kayıtların bölgelerine göre düzenlenmesi, Abbasi döneminden itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Bu sistemin uygulanışı defter serileri oluşturulmaya başlanmasıyla birlikte kolaylaşmıştır. Böylece kayıtların, çoğunlukla, bölgesel, kronolojik ve konusal olarak düzenlenmesi rahatlıkla mümkün olmuştur. Giden yazıların kopyaları ise –kaynağı ve tarihi belirtilmek suretiyle-, belgeleri üreten büroya bağlı olarak aylık ve yıllık seriler şeklinde bir arada tutulmuştur. Kayıtların kaynaklarının korunmasına önem gösterilmesi gerçekte arşivciliğin bilinen tarihi sürecinde ilk zamanlara kadar uzanan bir geleneğin devam ettiğini göstermektedir. Bu da bu dönemin arşivcilik geleneğinin daha önceki uygulamalardan etkilendiğini gösteren en önemli delildir. Bu tür düzenlemelerin Mezopotamya'da kurulan şehir devletlerinde uygulanmış olduğu bilinmektedir (Papritz, 1959, s. 16, 26-7; Keskin, 2003: s. 10-1). Yine bu köklü geleneğin neredeyse Osmanlıların son zamanlarına kadar terk edilmeksizin sürdürüldüğü –bunu Batı arşivcilik tarihi açısından söylemek güçtür (Keskin, 2003: s. 12, 23)- bilinen bir başka gerçektir. Bu düzenleme sisteminin Osmanlılarda da uygulanmış olması, sistemin, Abbasilerden sonra kurulan bütün İslam devletleri, Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemi de dahil olmak üzere Türk devletlerinde de geleneksel olarak aralıksız biçimde sürdürüldüğünü açıkça ortaya koymaktadır (Keskin, 2003: s. 41-2.). Halil Sahillioğlu, İlhanlı, Akkoyunlu ve Timur devletlerinde görülen bürokratik kayıt uygulamalarının Osmanlı Devleti'nin egemenlik kurduğu alanlarda da benzer biçimde uygulandığını, yani benzer kayıtların tutulduğunu ve maliye kayıtları için aynı yazı çeşidinin kullanıldığını belirtmektedir (Sahillioğlu, 1988: s. 114). Bütün bu ayrıntılar, bölgede kurulan

devletlerin benzer bürokratik yapılanma ve kayıt sistemlerinden yararlandıkları düşüncesini kuvvetlendiren önemli ip uçları durumundadırlar.

Fatimi merkez yönetiminin etkisi daha sonra kurulan Eyyubi¹⁹ ve Memluk Devletlerinde de görülmüştür (Posner, 1998: s. 216-17). Ayrıca Karahanlılarda (Genç, 1992: s. 174), Gaznelilerde (Merçil, 1987: s. 294), Büyük Selçuklularda (Posner, 1998: s. 219-22, 224), Anadolu Selçuklularında (Bibi 1996: s. 167, 269; Uzunçarşılı, 1984: s. 214-215) ve Beylikler döneminde benzer idari yapılanmalar gerçekleştirilmiştir. Anadolu Selçuklularında mali kayıtlar, arazi yani has, vakıf, mülk ve ikta gibi konulara ayrılmıştır. Özellikle vergi mükelleflerinin tespiti amacını taşıyan arazi tahrirlerinin Anadolu Selçuklularından ve Beyliklerden Osmanlılara intikal ettiğini gösteren pek çok önemli kayıt bulunmaktadır (Sahillioğlu, 1988: s. 113-4). Bu tür kayıtlardan anlaşıldığına göre defterler konusal ve muhtemelen de bölgesel olarak düzenlenmiş ve böylece seriler oluşturulmuştur. Bu seriler sayesinde, düzenli ve zamanına göre hızlı bir erişimin sağlanmış olduğu söylenebilir. Öncesi ve sonrası ile birlikte bir değerlendirme yapıldığında, Müslüman devletlerin kayıt tutma ve koruma tekniklerinin Osmanlılar tarafından da benimsendiğini göstermektedir. Hele Osmanlılar döneminde defterlerin içinde nelerin olduğunu bulmayı bir ölçüde kolaylaştıran ve ayrıca olarak kullanıldığı izlenimi veren renkli iplerin kullanılması, bu hızlı erişim sisteminin daha da etkin hale getirildiğini gösteren önemli ip uçlarıdır (İnalcık, 1980: s. 5; Keskin, 1999: s. 269).

İlhanlılar döneminde ise, belgeler, defterlere vilayet, şehir ve nahiyelere göre ve –aylara ve yıllara göre- tarih sırası ile, yani coğrafi-kronolojik esasa göre kaydedilmiştir (Posner, 1998: 214-215; Uzunçarşılı, 1984: 214-215). Bu durum, İlhanlılar döneminde belirli bir arşivsel teorik yapının burada yerleşmiş olduğunu ve kayıtların defterlere belli bir düzen içinde (bir sistem dahilinde) kaydedildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bertold Spuler, İlhanlı hükümdarlarından Mahmud Gazan döneminde (1295-1304) oluşturulan kayıtların, dolaylı olarak burayı etki alanına alan Roma-Bizans kayıt ilkeleriyle oluşturulduğunu belirtmektedir (Spuler, 1957: s. 317). Bütün bu bilgiler, bürokratik sistem ve kayıt ilkeleri çerçevesinde bölge ülkeleri arasında ne denli bir etkileşim yaşandığını gözler önüne sermektedir.

Daha önemli bir konu ise, Mısır ve diğer Müslüman ülkelerdeki arşivsel gelişimin Batı'daki mesleğimizin gelişiminde direkt olarak bir rol oynayıp oynamadığıdır. Bir ara Arap hakimiyetinde kalan Norman-Hohenstaufen Sicilya'sının, doğmakta olan Batı Avrupa'nın

---

¹⁹ Ramazan Şeşen, Eyyubi Devleti'nin kurumsal yapılanmaları Salahaddin Eyyubi tarafından Zengiler Devleti ve Fatımiler Devleti'nin kurumlarının bir karışımından oluşturulduğunu ve bu kurumların daha sonraları kısmen ülke ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendirildiğini belirtmektedir (Şeşen, 2000: s. 231).

modern devletleri ve burada kurulan kamu yönetim sistemi ile kayıt oluşturma ilkeleri açısından Müslümanların deneyim ve bilgilerini aktarma konusunda bir köprü görevi görmüş olması kayda değer bir örnek olarak ifade edilebilir (Heckel, 1908: s. 381-83, 89, 92, 94). Arap hakimiyetinin ardından Sicilya'da yönetimi ele geçiren Normanlar ve Hohenstaufenler buradaki idari yapıları sadece kabullenmekle ve korumakla kalmamışlar, aynı zamanda kayıtları da Arapça olarak tutmaya devam etmişlerdir. Dolayısıyla Müslüman yönetim tarzının Bizans ve İran etkisi altında şekillenmesine benzer bir durumun burada da yaşandığı açıkça görülebilmektedir. Buna karşın, Arapların İspanya'dan geri çekilişinden sonra Hıristiyanlar buradaki uygulamaları benimsememişlerdir (Posner, 1998: s. 218-9).

Sonuç

Sonuç olarak Müslüman ülkeler, kapılarını sadece bürokratik yapılarının oluşumu konusunda yabancı kültürlerle -Bizans ve Sasani- açmamış, aynı zamanda arşivsel uygulamalarını da diğer ülkelerin uygulamaları göz önünde bulundurarak yönlendirmişlerdir. Müslüman ülkelerin gerek merkezi ve gerekse taşra bürokrasileri de, yine yabancı ülke bürokrasilerinin uygulamalarıyla belli ölçüde şekillenmiştir. Yine bu uygulamalar İslam coğrafyasında kurulan bütün ülkelerde de görülmüştür. Arşivsel uygulamaların ve teorinin de bu etkiden bağımsız düşünülmesi imkansızdır. Bizlere kadar ulaşan kısıtlı bilgi, böyle bir yorumda bulunmamıza imkan vermeye yetmektedir. Belirtilmesi gereken diğer bir konu ise, kendi kültürümüze yönelik bir özeleştirici ile birlikte açıklanabilir: Yazılı bir edebi kültürü oluşturmakta zorlanmayan bir medeniyet olarak İslam kültür ve medeniyeti, maalesef bu uygulamalarını yazılı olarak daha sonraki dönemlere yeterince aktarmada sıkıntılar yaşamıştır. Buna karşın, Batı kültür ve medeniyeti çevresinde neredeyse 14. yüzyılın başlarından itibaren arşivsel konularda gerçekleşen düzenlemelere dair bilgiler günümüze kadar ulaşmıştır. Buradan çıkartılması gereken sonuç, bürokraside gerçekleşen uygulamaların, bir çok alanda olduğu gibi, daha sonraki kuşaklara çoğunlukla usta-çırak ilişkisi çerçevesinde aktarılmış olduğudur. Bu ise aslında daha çok yazılı olarak aktarılması gereken bir kültürün ve bilgi birikiminin günümüze kadar ulaştırılmasında önemli bir başarı sağlanamadığı anlamına gelmektedir. Ancak en azından İbnüsayrafi'nin eserinin günümüze kadar ulaşmış olması arşivcilikle ilgili kimi uygulamalardan haberdar olmamızı sağlamıştır. Bu da bizim, Avrupa ile karşılaştırıldığında, arşivcilik konusunda daha erken döneme ait dikkate değer bir esere sahip olduğumuzu ortaya koymaktadır. Yine, bu kültürün özellikle Sicilya üzerinden diğer Avrupa ülkelerinin bürokratik ve kayıt sistemlerinin oluşturulmasında köprü görevi üstlendiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Aykaç, Mehmet. (1997). *Abbasi Devleti'nin İlk Dönemi İdari Yapısında Divânlar (132-232/750-847)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bloom, Jonathan M. (2003). *Kâğıda İşlenen Uygarlık: Kağıdın Tarihi ve İslam Dünyasına Etkisi*. Çeviren: Zülal Kılıç, İstanbul: Kitapyayınevi.
- Bonebakker, S. A. (1977). "A Fatimid Manual for Secretaries", *ANNALI*, 37/3 (Nuova Serie XXVII): s. 295-337.
- Brenneke, Adolf. (1953). *Archivkunde: Ein Beitrag zur Theorie und Geschichte des europäischen Archivwesens*. Editör: Wolfgang Leesch, Leipzig: Koehler & Amelang.
- Çetin, Nihad M. (1988). "İslâm'da Paleografyanın Doğuşu ve Gelişmesi", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri – 30 Nisan / 2 Mayıs 1986- Bildiriler içinde* (113-139). İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi.
- Dûrî, Abdülaziz ed-. (1994). "Divân", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA) içinde* (377-381). c. 9.
- Fekete, Lajos. (1955). *Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung. Beitrag zur türkischen Paläographie mit 104 Tafeln*. c. I. Almanca'ya Çeviren: A. Jacobi. Budapest: Akademiai Kiado Budapest.
- Genç, Reşat. (1992). "Karahanlılar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi içinde* (137-179). C. VI., Editör: Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Çağ Yayınları.
- Göyünç, Nejat. (1994). "Defter", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA) içinde* (88-90). C. IX.
- Gutas, Dimitri. (2003). *Yunanca Düşünce Arapça Kültür: Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumunu*. Çeviren: Lütfü Şimşek. İstanbul: Kitapyayınevi.
- Hamidullah, Muhammed. (t.y.). *El-Vesâiku's-Siyâsiyye: Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri*. Çeviren: Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi.
- Heckel, Rudolf von. (1908). "Das päpstliche und sicilische Registerwesen in vergleichender Darstellung mit besonderer Berücksichtigung der Ursprünge", *Archiv für Urkundenforschung*, c. 1: 371-477.
- Huart, Cl. "Ibn el-Cairafi", *Journal Asiatique*, XI. Serie, 8: (540-541).
- İbn Bibi (El-Hüseyn b. Muhammed b. Ali El-Caferi Er-Ruyadi). (1996). *El-Evamirü'l-Alai'ye fi'l-Umuri'l-Ala'iyeh*. c. I. Yayınlayan: Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- İbnüssayrafî, (1990). *El-Kânân fi Dîvâni'r-Resâil ve'l-İşâra ilâ men-Nâle'l-Vizâra*, Yayınlayan: Eymen Fuad Seyyid. Kahire: Ed-Darü'l-Masriyetü'l-Lübniye.
- İnalçık, Halil. (1980). "Osmanlı Bürokrasisinde Aklam ve Muamelat", *Osmanlı Araştırmaları*. 1: (1-14).
- Keskin, İshak. (1999). "Hz. Muhammed'in Bir Mektubu-Satın Alınması-Arşivcilik Bakımından Değeri", *Osmanlı Araştırmaları*, 19: (255-290).
- Keskin, İshak. (2003). *Yakınçağ'dan Günümüze Türkiye'de ve Avrupa'da Arşivcilik Eğitimi*, 'Yayınlanmamış Doktora Tezi'. İstanbul: İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kettani, Muhammed Abdülhay el-. (1990). *Et-Terâtibü'l-İdariyye: Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar*. C. I. Çeviren: Ahmet Özel. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Khan, Geoffrey. (1990). "A Petition to the Fatimid Caliph Al-Amir", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1: s. 44-54.
- Khan, Geoffrey. (1990). "The Historical Development of the Structure of Medieval Arabic Petitions", *BSOAS*, 53/1: s. 8-30.
- Köprülü, Fuat. (2002). *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, 3. bs. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Küçükkaşçı, Mustafa Sabri. (2002). "Katip", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA) içinde* (49-52). c. 25.
- Külcü, Özgür. (2002). "Batı'da Aydınlanma Süreci ve Bu süreçte Belge ve Arşivler I: Aydınlanmanın Başlangıcından Fransız Devrimi'ne", *Türk Kütüphaneciliği*, 16 (4): s. 421-440.
- Lendering, Jona. Ctesiphon (Parthian: Tyspwn): The Capital of the Parthian and the Sassanid Empires. [Çevrimiçi] Elektronik adres: <http://www.iranchamber.com/history/ctesiphon/ctesiphon.php> (25.07.2004)
- Mansuroğlu, Meccud. (1945). "Divan", *İslam Ansiklopedisi (İA) içinde* (595-506). c.III.
- Massé, M. Henri. (1913). "Code de la Chancellerie", *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale (BIFAO)*, 11: s. 65-119.
- Merçil, Erdoğan. (1987). "Gazneliler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi: İlk Müslüman Türk Devletleri içinde* (223-299). c. VI. Editör: Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Çağ yayımları.
- Mikoletzky, Hans Leo. (1956). "Archivschulen", *Der Archivar*, 4: s. 311-318.

- Özdemirci, Fahrettin. (1996). *Kurum ve Kuruluşlarda Belge Üretimini Denetlenmesi ve Belge Yönetimi*. İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi.
- Papritz, Johannes. (1959). "Archive in Altmesopotamien: Theorie und Tatsachen", *Archivalische Zeitschrift*, 55: s. 11-50.
- Posner, Ernst. (1972-I). "Twelfth Century Job Descriptions for the Registrar and the Archivist of the Fatimid State Chancery in Egypt", *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*, 25: s. 25-31.
- Posner, Ernst. (1972-II). *Archives in the Ancient World*. Cambridge: Massachusetts, Harvard University Press.
- Posner, Ernst. (1998). "Ortaçağ İslam Dünyasında Arşivler", *Kütüphanecilik Dergisi*, Çeviren: Ahmet Oğuz İcimsoy. 4: s. 201-231.
- Richards, D. S. (1973). "A Fatimid Petition and 'Small Decree' From Sinai", *Israel Oriental Studies*, 3: s. 140-158.
- Sahillioğlu, Halil. (1988). "Ruznamçe", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri – 30 Nisan / 2 Mayıs 1986- Bildiriler* içinde (113-139). İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi.
- Sarıyıldız, Gülden. (2002). "Osmanlı Bürokrasisine Katip Yetiştirmek İçin Açılan Modern Bir Eğitim Kurumu: Mekteb-i Maarif-i Aklam (Mahrec-i Aklam)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 6: s. 17-30.
- Seyyid, Eymen Fuad. (2000). "Ebu'l-Kasım İbnü's-sayrafi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)* içinde (200-201). c. 21.
- Shayyal, Gamal el-Din al-. (1965). "Ibn al-Sayrafi", *Encyclopedia of Islam (EI)*. içinde (932). c. 3. 2.bs.
- Spuler, Bertold. (1957). *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür –İlhanlılar Devri ,1220-1350-*, Çeviren: Cemal Köprülü. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Stern, S. M. (1962). "Three Petitions of the Fatimid Period", *Oriens*, 15: s. 172-209.
- Stern, S. M. (1965). "Two Ayyubid Decrees From Sinai", *Documents From Islamic Chanceries*, Oxford, Bruno Cassirer, c. 3: s. 9-38.
- Şeşen, Ramazan. (2000). *Salahaddin Eyyubi ve Devri*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1984). *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*. 3. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yuvalı, Abdülkadir. (1994). *İlhanlılar Tarihi I: Kuruluş Devri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

Summary

Starting from the first islamic societies, record keeping and protection of them were important administrative concerns and also the effects of cultural and administrative traditions of Sasanid and Eastern Roman Empires on islamic societies played an important role in the creation of a new tradition in bureaucracy and archival studies. The language used in official record keeping was Greek in Damascus, which was under the rule of Emevids, and Persian in Iraq, which was under the government of Abbasids and this point should clearly be considered an evidence of this influence. It could be regarded that this cultural and administrative effect has also lasted in record keeping, protection and arrangement.

It is not easy to differentiate the effects of older traditions in archival applications of this period. But it could be possible to get information on archival applications during the Fatimid period and theoretical structures and archival application procedures after and before the Fatimids. In a book written by Ibn-al Sayrafi, Fatimid governer, *Al-Kamun fi Divan al-Resail*, the archival applications of the archivists and records managers firstly given.

Unfortunately the above mentioned applications has been transferred to future generations in written form in some extend in islamic societies. The reason is that, the transfer of bureaucratic applications to future generation usually ocured by master-apprentice

relations. However the existence of Ibn al-Sayrafi's book has importance in obtaining information about the former archival applications. According to Ibnusseyrafi, Muslims has a theoretical tradition starting 400 years before in comparison with european archival tradition. By this point it could be said that Ibnusseyrafi was the first theorist in archival history and islamic tradition has played an important role in the formation of bureaucratic structures and records managements systems in other european countries via Sicily.